

Василь Овсієнко

“ІДУ ЗА КРАЙ...”: КАРИКАТУРА НА СТУСА

На Різдво Христове року Божого 2013-го маємо ще й 75-у річницю Василя Стуса. Пригадую, до 70-річчя й указ Президента був, і постанова Кабміну, і низку заходів передбачено... Утім чекайте: і нині видано наказ Міністра культури №780 від 20.07.2012, є оргкомітет із 21 чиновної особи на чолі з тепер уже в. о. Міністра культури М. Кулиняком. До оргкомітету вписано аж трьох осіб, яким є що сказати про Стуса: син Дмитро, Микола Жулинський і Володимир Шовкошитний. Але немає там жодного дослідника його життя і

творчості, упорядників його видань, спогадів, наприклад, Ніни Гнатюк із Вінниччини, людей, які знали Стуса. Але немає запропонованих донецькою “Просвітою” відкриття скверу Стуса й пам’ятника навпроти головного корпусу університету, перейменування вулиці Постишева на Стуса, упорядкування вулиці Чуваської, де жив Стус, проведення наукової конференції, як це було за часів ректора Донецького національного університету В. П. Шевченка... Додати б: визнання кїївською владою сквером Стуса того клатика землі у Святошині з кількома вцілілими дубами та соснами, які пам’ятають поета... А головне – ніде не згадано про фінансування 12-томника творів й одностомних багатотиражних видань.

Пам’ятник Василеві Стусу біля школи в його рідному селі Рахнівка Гайсинського району на Вінниччині. Робота Бориса Довганя. Схожий монумент мав постати у сквері навпроти Донецького університету

Отже, якщо є в нас українська громадськість, то відзначаймо річницю поета і громадянина, хто як зможе. Телеканал “Культура”, наприклад, 3 – 6 січня вже вдруге показав разуючий документально достовірний і художньо досконалий фільм режисера Станіслава Чернілевського “Просвітлої дороги свічка чорна”, знятий 1989 – 1992 року. 5 та 6 січня той же телеканал “Культура” показав виставу “Іду за край...” Кїївського академічного театру російської драми імені Лесі Українки. Це вистава з претензією на художнє висвітлення образу Василя Стуса. Режисер Ольга Гаврилук, виконавець ролі поета – Роман Семисал, ролі його опонента-кагебіста – Роман Трифонов. Дружину Стуса Валентину Попелюх грає Оксана Воронина. Художній керівник театру – Михайло Рєзнікович.

Ця вистава йшла в театрі з 2006 року, та я її побачив оце вперше. І побачив безпосередньо після фільму С. Чернілевського. В обох творах звучать ті ж вірші, ті ж листи, мова про ті ж самі події – а враження таке, що йдеться про зовсім різних людей. Я майже рік провів зі Стусом у таборах суворого режиму в Мордовії, півтора місяця – в одній камері особливого режиму на Уралі, написав і видав спогади про нього. Давно опубліковані мемуари інших спів’язнів – українців Левка Лук’яненка, В’ячеслава Чорновола, Василя Курила, єврея Михайла Хейфеца, росіян Сергія Солдатова й Леоніда Бородіна, литовця Баліса Гаяускаса, вірмен Паруйра Айрікяна та Разміка Маркосяна. Проте після перегляду вистави мені здалося, що її автори нічого того не читали.

По сцені бігає, стрибає, плазує якийсь розхристаний (гудзики не застібнуті) істеричний блазень, що вимахує руками, сто разів падає, повзає на колінах, кричить, істерично регоче, витріщає очі, танцює й навіть свище, як хуліган, щось шварґотить скоромовкою, заїкається, розгублено лепече: “Я поет, я поет...”. Час від часу збивається на “мову конвою” (російську), знизу вгору дивиться на гебіста в беріївських окулярах, який височіє над ним на якійсь драбині. 1973 року той “Стус” довірливо приймає з рук гебіста примітивну фальшивку, скремсану двадцять літ потому й опубліковану в комуністичній газеті “Товариш” (1993. – №6) – нібито донос голові КДБ СРСР Ю. Андропову від “українских советских писателей” на Стуса, Світличного, Сверстюка й інших, і то саме від тих “писателей”, які 1990 р. були обрані депутатами Верховної Ради України...

Той “Стус” корчиться від болю фізичного й душевного, але покїрно виконує дурнувату команду гебіста-лікаря “Делай раз! Делай два!”,

Хрести роботи Миколи Малишка на могилах Василя Стуса, Юрія Литвина та Олексі Тихого на Байковому цвинтарі в Києві. 18 грудня 2012 року

возить якимось візком каміння, а потім катає на тому візку й самого гебіста. Той “Стус” покірно дається на принизливий “личний” обшук, клянчить дозволу поїхати поховати батька, а коли гебіст не дозволяє, то кидає в нього каменюкою. Прикладає собі до горла бритву... Зрештою, напивається і п'яним язиком варнякає вірш “Колимські конвалії, будьте для Валі...”. Нещасна жертва несприятливих обставин та несправедливості окремих недобрих людей...

Це Стус?! Та це карикатура на Стуса! Згадані співв'язні свідчать про Стуса як про інтелігента європейського рівня,

сина свого народу, що чітко розумів свій обов'язок перед ним. У зоні Стус ходив статечно, як імператор. Говорив із гебістами і своїми карателями твердо, як обвинувач на новому Нюрнберзькому процесі. Під його громовим голосом разом нишкли два пискляві слідчі. Та він не тільки духом, а й фізичним зростом своїм був вищий од плюгавого гебіста Стеценка, миршавого наглядача Чертанова чи віспуватого начальника особливої дільниці Снядовського. Ніхто зі співв'язнів не чув із вуст Стуса стогону, попри тяжкі болі, які він терпів. Ніколи він не падав і не повзав на колінах. І на останнє побачення не пішов, бо не міг принижуватися до того “личного досмотра” із загляданням у... Є ж такий цнотливий український вислів: “невимовні місця”.

Найвиразніший образ Василя Стуса – скульптурний портрет роботи Бориса Довганя. Зосереджений у собі – “залізний, із пластику, скла і бетону”. Але в театру – своя мова. Я позитивно сприймаю ідею уособити в одному персонажі кагебіста, слідчого, наглядача, начальника табору й навіть лікаря, який “прежде всего чекист”. Бо ж окремо – то не особистості. То примітивні функціонери. А разом – це уособлення “Імперії Зла”. Воно навіть позачасове: поблискуючи окулярами Берії та звиваючись, ніби змій, воно подає Стусові ручку, як яблуко спокуси Єві: “Подпиши отречение”. Театр має право на такий символ, на узагальнення, на часові зміщення, на художній домисел. Тоді так само і сценічний Стус мав би уособлювати всю блискучу когорту шістдесятників – особистостей, якими б величалась будь-яка цивілізована нація: Алла Горська, Іван Світличний, Євген Сверстюк, В'ячеслав Чорновіл, Микола Руденко, Олексі Тихий, Петро Григоренко, Надія Світлична, Михайлина Коцюбинська, Мирослав Маринович... Але такого узагальненого образу шістдесятників театр не вивів.

Можна б вибачити, що постановники вистави не знають деяких елементарних речей. Стус у 1972 – 1985 рр. не носив номер “ЖХ-385-3-3 №200”. Наші попередники – насамперед бандерівці й литовські “лісові брати” – ціною неймовірних зусиль домоглися скасування номерів ще 1954 року. У нагрудному знакові (“бирка”) за часів, зображених на сцені, писали прізвище, отряд..., бригада... На другому суді 1980 р. Стус був визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Відповідно йому треба було чорний одяг поміняти на смугастий (я міг би позичити!). І пришити чи вапном випалити лаконічний напис: “Стус В. С.”.

В'язні в тюрмі, слідчому ізоляторі, на особливому (камерному) режимі мали пересуватися строем під команду “Руки назад!” – а “Стус” у виставі бігає, як навіжений.

Незацібнутий гудзик – порушення режиму, через яке можна було позбутися побачення або й заgrimіти в карцер на 15 дiб.

За спробу замаху каменем на наглядача в'язень мав би новий вирок – кару смерті, а не карцер. Та й не було на засланні карцеру. Карцери – це в таборах. Автори вистави не розрізняють ув'язнення й заслання.

Стус не міг мати в камері “опасной” бритви. Навіть звичайного леза до бритви. Прочитали би “Перелік заборонених предметів”.

Мабуть, автори вистави вважають творчою знахідкою під кінець спектаклю поміняти Стуса й гебіста ролями: Стус, надівши берiївські окуляри, вилазить на підвищення і згори звинувачує гебіста, який під його впливом стає “на путь исправления”: повзає на колінах, звертається до Стуса “Василю” й навіть переходить на українську мову. Майже кається. Але це зовсім не схоже на той новий Нюрнберзький процес, про який Стус писав 1975 року: “Я певен того, що рано чи пізно КГБ будуть судити – як злочинну, відкрито ворожу народіві поліційну організацію. Та не певен я, що сам доживу до цього суду. Тому прошу передати моє звернення обвинувачам цієї злочинної організації. Нехай у багатотомовій справі її злочинів буде і моя сторінка свідчень-обвинувачень”.

Жодного колишнього кагебіста в нас іще не судили. Навпаки, вони мають солідні пенсії від держави, проти відродження котрої працювали. На порядок більші, ніж ми, колишні політв'язні, які боролися за цю державу. Із Житомирської прокуратури досі відповідають: “Овсієнко, відбувши покарання за раніше вчинений злочин, на шлях виправлення не став і вчинив новий злочин”. Це при тому, що я реабілітований “за раніше вчинений злочин”. То виходить, що ця держава більше їхня, ніж наша? І в ній нас можна зображати в такому карикатурному вигляді?

Повторюю, автори вистави могли б і не знати цих деталей. Але могли б децю й підчитати. Щоб не опускати Стуса до свого вбогого рівня, а самим підніматися на його висоту Поета і Громадянина.

Телеканал “Культура” під кінець показав публіку: молоді люди аплодують артистам. Вони запам'ятають “образ Стуса”, який щойно побачили на сцені. Але це не той образ, котрим можна – як нас у школі вчили – пишатися й рівнятися на нього. Рідко хто з них вивчить напам'ять вірші, прочитає статті та листи Стуса, спогади про нього.

Чому ж мовчить громадянське суспільство, коли компрометують найкращого з-поміж нас, до того ж покійного? Чи в нас немає громадянського суспільства? Немає національної гідності? Один лише Євген Сверстюк 2006 року дав належну оцінку цій виставі. Пропоную перечитати її (див.: *Сверстюк Є. За краєм. З приводу театрального і дезінформаційного використання теми Василя Стуса // Дзеркало тижня. – 2006. – №46; Сверстюк Є. Не мир, а меч: Есеї. – Волинська мистецька агенція “Терен”. – Луцьк, 2008. – С. 212-219).*

Леся Українка 1912 р. якось писала, що кияни побили вікна в редакції газети “Киевлянин” – за якийсь антиукраїнський пасквиль. Я не закликаю бити вікна в театрі її імені, бо верховний Печерський суд радо посадить нас за хуліганство. Але ж і мовчати не можна.

*Василь Овсієнко,
лауреат премії імені Василя Стуса.
8 січня 2013 року*

Р.С. Вичитав в Інтернеті, що ця вистава в театрі вже не йде. Але прикро, що український телеканал “Культура” продовжує їй життя.

Отримано 8 січня 2013 р.

м. Київ